

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІЇ. ПАРАЛЕЛІ

Григорій Штонь (Київ)

Тарас Шевченко та Іван Франко: поетичні візії України. Онтологічна спільність та відмінність

Неприпустимо гіпертрофоване зближення понять “Україна” і “література” ще, гадаю, не скоро позбудеться тиску, спричиненого феноменом історичної нашої долі, де Слову надано особливе значення в рутинній державорозбудовчій практиці. Цим, власне, й зумовлена одна з, можливо, найалогічніших особливостей політичної свідомості багатьох українців, зорієнтованих на заповіти (цікаво, чиї і з якої політичної реальності взяті?) батьків, серед яких – і тут вже трохи розвиднюється – чільне місце відведено Т. Шевченкові. Чому саме йому, а не, приміром, І. Франкові або комусь із митців ближчих до нас часів, здавалося б, ясно: ні до Т. Шевченка, ні після нього (про патріотизовану графоманію і віршовану публіцистику в контексті наголошеної теми говорити не гоже) Україна як певною мірою центр фізичного й духовного Всесвіту не поставала. Що не означає її не оспівували чи в розмаїтих духовно-творчих аспектах не осягали. Проте погляд Т. Шевченка на неї по сей день залишається визивно осібним навіть попри те, що його можна за бажанням зблизити з багатьма переконаннями сучасних йому митців. Зокрема, певністю Л. Толстого, що “завдання мистецтва величезне: мистецтво, справжнє мистецтво, за допомогою науки кероване релігією, повинно зробити так, аби те мирне співжиття людей, якого дотримуються за допомогою зовнішніх засобів – судів, поліції, благодійних закладів, інспекційних робіт і т. ін., досягалося вільною і радісною діяльністю людей. Мистецтво повинно усувати насильство. І лише мистецтво може зробити це” [5: 483]. Так само почував і думав Т. Шевченко, переконаний, що “...І не має злому / На всій землі безкінечній / Веселого дому” [7: т. 1: 353], проте у поняття “дім” поет вкладав тільки йому притаманний і ним вистражданий сенс. Водночас його складники не міняли один одного з огляду на так зване “творче мужніння”, не втрачали на силі ні до, ні після заслання, не кажучи вже про сам період заслання, коли ностальгійний синдром заступав у баченні рідної землі всі інші її можливі образи. Окрім єдиного – не втраченого чи навіки сплюндрованого, а нехтуваного

лінивим або ошуканим розумом та духом – раю. Про це в різні періоди свого життя мовилося по-різному, проте найбільш діалектично і ясно – в казематському циклі. Зокрема, у шедеврї україномовного, тобто разом з Україною і її мовою, доторку до засад всекосмічної гармонії (“Садок вишневий коло хати”) і вірші, який для наочності процитуємо повністю:

В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все-таки якось жилось.
Хоч на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховано,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить [7: т. 2: 19].

Не заглиблюючись у цілком очевидне доплюсування до тих, хто поета з Україною на довгі роки розлучив, братчиків кирило-мефодіївців, зверну увагу на куди більш промовисту наразі деталь – відсутність у топосі “воля” народно-пісенного його інгредієнту, яким Т. Шевченко пожиткувався, було і життя в умовах царату, безальтернативну поетову ненависть до якого теж винесемо поки що за дужки, оскільки йдеться не про царат, а Україну, якою та (не забуваймо, що село з “Садка вишневого коло хати” – з доби кріпацтва) існувала і там, де “...неволя, / Робота тяжкая ніколи / І помолитись не дадуть” [7: т. 2: 222]. Пора, очевидно, сказати, про яку саме Україну мовиться, оскільки в підрадянському, а відтак і “народоцентричному” літературознавстві всіляко культивували думку про те, що “Шевченко не тільки використав фольклорні багатства в своїй поетичній творчості. Його наскрізь оригінальні поезії органічно близькі до народної творчості по духу, за ідейним змістом, а також формою (образність, тропи, ритміка). Поет виріс на фольклорному ґрунті й ніколи зв’язків із цим ґрунтом не поривав” (Є. Кирилюк) [3: 291]. Про те саме, але з іще більшим ступенем спрощення спадку й постаті великого поета йшлося у працях Т. Комаринця, коли він проголошував: “Тарас Шевченко – це совість і честь епохи, це голос, пісня і дума народу. Справді його народила і виховала нам українська народна пісня. Скрізь, де він бував, по селах і містах багатостраждальної України і Росії, його оточувало море народного життя, з глибин якого чувся не тільки плач і стогін, але й обурення та гнів уярмленого селянства. Співчутливе до народного горя серце поета вбирало в себе голоси життя, повнилося глибокою любов’ю до трудящих, приймалося ненавистю до гнобителів. Усе, що увібрав у себе народний

геній, все бачене, чуте, пережите щедро виливалось у художніх творах, “стало на папері сумними рядками” [3: 291].

Не думаю, що концептуальність подібного стибу потребує розгалужених наукових коментувань, а тим більше – заперечень, позаяк стосується вона загально-суспільних поглядів на мистецький продукт, якому, грубо кажучи, байдуже, що про нього думає і пише загал. Або що твердять од імені того ж таки загалу, до якого, давно пора визнати, належить і народ, а точніше – та сернедньостатистична людинність, бути возвеличеним якою так само небезпечно, як і одностайно нехтуваним. Тому мав цілковиту рацію Є. Сверстюк, коли писав: “Кажуть, що Шевченко борювався з самодержавством, з імперською офіційною церквою, з лукавими панамі... Це правда, але здрібнена. То була не політична боротьба ідей, то було ігнорування їхніх історичних опор і неприйняття “суєсловів і лицемірів, Господом проклятих”, неприйняття з позицій Вічного Духу” [4: 63]. Утім і в цій, цілком коректній з погляду особистісних засад Шевченкового мислення, формулі є, як на мій погляд, зайвина – невідь для чого зрощений з поетовим доробком Вічний Дух, у товаристві і під патронатом якого можна переходити в іншу велеречиву крайність, стверджуючи таке: “Отже, Шевченко прийшов відкрити нам стовпи, на яких тримається людина і людський світ. Він оспівав Любов, Красу, Добро і Правду, щоб ми зробили це вічною піснею. Слідами біблійних пророків наш національний пророк прийшов

Святу любов благовістить,
Святу правду возвістить” [7: т. 2: 121].

На думку Є. Сверстюка, це, може, й істина, але як бути з Т. Шевченком, що без навіть натяку на надмірну скромність писав:

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я.
Для себе, братія моя! [7: т. 2: 121]

Зрозуміло, що й це крайність, проте – поетична, закорінена в компенсаційних алюзіях творчого процесу, яким кожен митець стремить до побудови світу, котрий не просто заперечує, руйнує чи славить, а заміщає світ існуючий. У тому числі й світ у вигляді Малоросії, України підсовецької чи незалежної, яким ніколи не стати Україною Шевченкових видінь, реалізованих “Садком вишневим коло хати”, “Тече вода з-під явора”, “Зацвіла в долині”. Останній вірш до того ж містить поетичний постскриптум, в якому знудьгований за рідною землею поет відступає від ідилічної елегійності й зболено запитує: “Якого ж ми раю / У Бога благаєм? / Рай у серце лізе, / А ми в церкву лізем, / Заплющивши очі, – / Такого не хочем. / Сказав би я правду, / Та що з неї буде? / Самому завадить, / А попам та людям / Однаково буде” [7: т. 2: 192].

Тотальність непорозуміння з так званою “соціальною наявністю”, до якої, крім царів, панів, лжепатріотів, належать також “попи та люди”, себто найкривніша час-

тина сприймацького його “клиру”, зайве підкреслює Шевченків відлом від усього того, що вважалося і було рідним, але переставало таким бути в моменти духовних піднесень та збурень, коли поет особливо гостро переживав свою невписаність у дійсність у якості найперше митця. Про це він недвозначно заявив уже в “Перебенді”, творі, безсумнівно, кредовому:

Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
 Що море говорить, де сонце ночує –
 Його на сім світі ніхто не прийма;
 Один він між ними, як сонце високе,
 Його знають люде, бо носить земля;
 А якби почули, що він, одинокий,
 Співа на могилі, з морем розмовля, –
 На Божеє слово вони б насміялись,
 Дурним би назвали, од себе прогнали.
 Нехай понад морем, сказали б, гуля! [7: т. 1: 111–112]

Щоправда, наявна у цих рядках співвідносність поетичного мовлення з “Божим словом” потребує куди більш гнучкого потрактування, ніж те, що закріпилося у всіма нами любленій і шанованій словопарі “Шевченко-пророк”, бо і в добу ветхозавітних пророків, і зараз цей різновид провидців “працює” в режимі есхатологічних здебільшого видінь, які нагадують про неминучість Божої кари і цю кару накликають, тоді коли всі Шевченкові позови до Бога містять і дяку. При тому не за дар своєрідного морального знавісіння, а за незмірно вищий ступінь суду на світом – суду Любов’ю. Без врахування цього ми й далі будемо сором’язливо оминати Шевченкову собі і всім, кому недосконалість світу болить, пораду: “А щоб тебе не цурались, / Потурай їм (людям. – *Г. Ш.*), брате” [7: т. 1: 112]. А з тим і багато чого терпи що в собі, що поза собою, позаяк більшість внутрішніх негараздів так чи так, але мають своїм призвідцем тебе. Що більш унікалізованого, то більш вразливого. А головне – здобутою своєю самістю поставленого – і залишеного! – за межами загалу, внаслідок чого “...й досі, як згадаю. / То серце плаче та болить, / Чому Господь не дав дожить / Малого віку у тім раю. / Умер би, орючи на ниві, / Нічого б на світі не знав. / Не був би в світі юродивим. / Людей і [Бога] не прокляв” [7: т. 1: 112].

Безкомпромісна з собою чесність змушує (чи дозволяє?) Шевченкові нехтувати ореолом мученика, тираноборця, а з огляду на часи грядущі – одного з “ідеологів селянської революції”, що, як писав Є. Шабліовський, “виступали за найбільш радикальне вирішення всіх протиріч кріпосницько-дворянської монархії”. “Це повністю, – вважає вчений, – стосується і Шевченка. Поет-демократ, представник “селянського соціалізму”, сильними і слабкими сторонами свого світогляду був істинним виразником дум і прагнень селянських мас, революціонером домарксистського періоду суспільної думки”.

Заперечувати подібні судження повністю, звісно, гріх. Найперше тому, що ореол революційності виник довкола Шевченкового доробку не в ХХ, а ХІХ ще ст.

Тоді ж, утім, були започатковані й спроби (М. Драгоманов) ділити наголошений доробок на “прогресивний” та “регресивний”, про що варто нагадати з тої хоча б причини, що на сьогодні теж виникає чимало спокус підтягування цього доробку до світоглядних позірностей позахудожнього кшталту. Унаочню це прикладом І. Дзюби, який, порівнюючи долі, творчість і соціальні симпатії та антипатії двох славетних вигнанців: В. Гюго і Т. Шевченка, вважає, що останній “дотримувався твердих і послідовних антимонархічних, республіканських поглядів і мав концепцію республікансько-демократичного устрою суспільства” [1: 252]. На підтвердження цієї тези можна, звісно, понавизбирувати чимало “фактів”, де знайдеться місце і для поетових симпатій до “українського, козацького республіканізму”, але що при цьому робити з оцим, для прикладу, віршем:

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу,
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в однині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселя присниться мати,
Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені!.. і ти!..
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся. І [в] малий
Райочок мій спідтиха-тиха
Підкрадешся наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотний? [7: т. 2: 254]

Явлений цією лірико-метидативною “нотаткою” фактаж, звісно, не витягує на звання “широкого соціально-історичного полотна”, проте зітканий він з “ниток” (хата, садок, мати, діти, рай) поетичної основи, котра ткалася на нашій землі тисячоліттями і одним із найсвятіших наслідків мала те, що першим прозрів і переніс у свої тексти саме або й лише Т. Шевченко – плащаничний лик України. Невловно-вловний, різнополусовий, з багатьма про і contra як морального, так і соціального гатунку, а головне – живий у сенсі передовсім духовному. І саме таким його треба повіршево і вседоробково читувати, апелюючи не до спорадичних поетових уповань на Вашингтона, сокиру, ріки вражої крові, а до символоняць гай, поле, степ, діброва, козак, батько, мати, хата, садок, Бог, Небо, меч, нива, воля, Дніпро, верба, тополя, зоря, серце, правда, неправда, журба, доля та ін. А в сумі своїй – до не раз уже згадуваного патріархально-буттєвого раю, на розмежування якого саме зараз і тут з раєм утопічним або біблійним немає доконечної потреби. Досить констатації самоочевидного факту, що Т. Шевченко у цім раю жив. І в Петербурзі, і на засланні, і вдома без дому, яким для нього була і до останнього написаного рядка залишилася Україна, її “Дніпро... / Веселі селища в гаях, / Могили-гори на степах...” [7: т. 2: 373],

а не соціалізм, незалежна від усіх Шевченкових святинь демократична республіка, а тим більше – постапокаліптична руїна там, де й по сьогодні “Тече вода з-під явора / Яром на долину. / Пишається над водою / Червона калина...” [7: т. 2: 373].

Кардинально – але не всеохопно! – іншим типом вітальності пронизаний віршований доробок І. Франка, творчістю якого наша поезія переступила кордони світу ідилічного, де віра й зневіра, біль і радість, правда й неправда кореспондують світом “вічних святинь”, у світ перманентно трагедійний, де не народ чи й навіть високоцивілізована нація, а кожна окремо взята людина страждає стражданнями найширшого екзистенційного спектра. При чому це тільки почасти мотивується романтизмом, реалізмом, неоромантизмом, модернізмом, хоча література кожною з цих мистецьких течій екзистенційно збагачувалась, а зміною нашого вектора руху від Небес вічних убік Небес внутрішніх, а з тим і поосібних. Скрижалі, що їх колись зніс із Синаю і показав своєму народові Мойсей, тепер пишуться власноруч і мовою кожного, хто, як І. Франко, прагнє нескінченного розвитку і навіть окреслив його опорні складові. Це, як засвідчує motto нашого форуму: “Дух, наука, думка й воля”, хоча редакції тут припускаються різні, проте жодна з них не оминає поміченої ще Еклезіастом, і відчуттєво висвіженої Франком закономірності, зафіксованої в поемі “Каїн”:

...Облитий потом, пробирався Каїн
 Все вище в гору. Чим палкіше рвались
 Його бажання вверх, тим тяжчою
 Була його дорога, немічнішим
 Все тіло, більший сум лягав на душу [6: т. 1: 280].

Для наочності поставлю поруч Шевченкове:

...Не вмирає душа наша,
 Не вмирає воля.
 І неситий не виоре
 На дні моря поле.
 Не скує душі живої
 І слова живого.
 Не понесе слави Бога,
 Великого Бога [7: т. 1: 343].

Шевченків прометеїзм, безперечно, для загалу привабливіший, позаяк у ньому хоч і є страждання, але немає підстав для зневіри. Додам до цього й те, що віра не у якихось малих богів, а у Великого Бога теж не надто обтяжлива, бо не потребує – і, очевидно, не терпить – рефлексії, смак до якої Т. Шевченко, безсумнівно, мав. Але в межах усе тієї ж всепереможної віри. Тоді як І. Франко (забудемо про його позитивізм, атеїзм, швидковиліковні симпатії до соціалізму) власну духовну субстанцію ростив у повному розумінні цього слова каторжно, себто каменяряствував у собі щодень і, з огляду на загальний стан сучасної йому української літератури,

– сам. Без дозволу на цілком припустимий народницький сентимент, відсутність якого, очевидно, й залишала поза збірками датований 1885 роком вірш “Підгір’я взими”, де нема й сліду оптимізму:

...Я думав про тьму, що в тих селах царить,
Про бідність, про голод, про муку,
Про хорих дітей, що тут соннями мруть,
Про ту безпросвітну розпуку.

Я думав про тисячі людських п’явок,
Що кров ссуть із люду найлуччу,
Про тисячі кривд, і неправд, і оскорб,
Що рвуть і брудять його душу.

І як же тут духові, думці якій
З-під криги такої підняться?
І як же тут людським змаганням живим
У пеклі таким наклюватись?

Шипіли санки, мов гадюки, в снігу,
І форкали коні, грудками
Сніг рвався з-під копит їх, я мерз і туливсь,
І мучився тими думками [6: т. 2: 386–387].

Мистецьки нестертішими і у художньо-філософському сенсі значно цікавішими прикладами “живодоухого” трагізму рясніє збірка “Зів’яле листя”, якою поет до образу України соціально-історичної додав ще й портрет України новопсихологічної, що з приводу усіх своїх щасть і нещасть розмовляє не з минулим, а напружено несталим тепер. При цьому жодне з почуттів та душевних станів (кохання, щастя, нещастя, віра й зневіра, воля до життя чи смерті і воля до соціальних змін) І. Франко не передовіряє традиційній поетичній риторичі, вдаючись до художнього мовлення, в основу якого кладеться не безособове, а я-виразне авторство. Пропагований ним “цілий чоловік” робить правилом таку ж саму цілість і в царині духовно-естетичній, де не повинно залишатися розмаїтих літературних неясностей, недоказаностей, недопережитостей. І, водночас, І. Франко не цурається літературності як манери і стилю вислову, чим культуру останнього не просто модернізував, а в найширшому сенсі цього слова європеїзував. Не забуваючи при цьому й про пересічного адресата, якому Франків геній прищепив смак до штуки, де “як” і “про що” здобуваються на лапідарність воістину євангелічного кшталту:

Як почуєш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко.

Се не та сирота, що без мами блука.
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишама тоска,
Се любов моя плаче так гірко [6: т. 2: 151].

Великі поети один одного ні заперечують, ні продовжують, а лише відтіняють кожен у кожному те, чого не вистачало літературному їхньому часові. Т. Шевченко (повернемось до вживаного уже образу) взяв у мови живонародної і переніс у мову літературну “плащаничний” образ України духосущої, повної не лише бунтівливих образ, а й богоприсутньої краси, усекосмичної гармонії й миру, що, безперечно, звільнило І. Франка від нагадувань про “райський” сегмент щоденності. Щоправда, і трагічний екзистенціал не став у нього переважаючим; І. Франко його лише узаконив як такий, що супроводжує чи не кожен крок людини і людства за межі досягнутих компромісів з соціальністю і соціумом. І, водночас, цим провістив народження літератури з переважаючим інтересом до проблем і питань всецивілізаційного, а не лише питоמו українського наповнення й виклику.

Література:

1. Дзюба І. Між культурою і політикою. – К., 1998.
2. Історія української літератури у восьми томах. – К., 1968. – Т. 3.
3. Комаринець Т. Твори. – Львів, 1999.
4. Сверстюк Є. Шевченко і час. – К., 1966.
5. Толстой Л. О литературе. – Москва, 1955.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Шевченко Т. Зібр. творів: У 12 томах. – К., 1978.

Михайло Косів (Львів)

Два духовні крила України (Тарас Шевченко і Іван Франко в контексті української історії)

Життєві долі й творча спадщина двох найпотужніших українських літературних геніїв завжди викликали захоплення в народі і зацікавлення серед дослідників. Досить згадати, що їхні портрети висіли поруч майже в кожній українській хаті разом із образами, що давало підстави говорити про “культ” Т. Шевченка та І. Франка в Україні.

Над темою “Шевченко і Франко” працювали майже всі відомі літературознавці як на батьківщині письменників, так і в українській діаспорі. Досить згадати окремі праці Є. Кирилюка, М. Комишанченка, І. Романченка, С. Шаховського, І. Пільгука,